

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده علوم انسانی
گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

ترک فعل به عنوان عنصر مادی قتل در فقه امامیه و حقوق کیفری ایران

استاد راهنما:

دکتر حسین ابویی مهریزی

استاد مشاور:

دکتر حسن قاسمی مقدم

پژوهش و نگارش:

معصومه صدارت

مهر ۱۳۹۲

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این رساله، متعلق به دانشگاه یزد است و هرگونه استفاده از نتایج علمی و عملی از این رساله برای تولید دانش فنی، ثبت اختراع، ثبت اثر بدیع هنری، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه و اقتباس و ارائه مقاله در سمینارها و مجلات علمی از این رساله منوط به موافقت کتبی دانشگاه یزد است.

تقدیم:

ماحصل آموخته هایم را تقدیم می کنم:
به همراه همیشگی ام که نشانه لطف الهی در زندگی من است،
به مادرم که موهای سیاهش در راه عزت من سفید شد،
به پدرم که دستهای مهربانش که روزی شانه بر سرم می کشید،
برای افتخار من پینه بست.

تقدیر و تشکر:

از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر ابویی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند،

از استاد صبور و با تقوا؛ جناب آقای دکتر قاسمی مقدم که زحمت مشاوره این رساله را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان، این پروژه بسیار مشکل می نمود،

از استادان فرزانه و دلسوز؛ سرکار خانم دکتر متولی زاده و آقای دکتر دهقان منگابادی که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید، آنان که ۶ سال تمام به من اندیشیدن را آموختند نه اندیشه ها را.

چکیده:

در این تحقیق به بررسی این موضوع پرداخته شده که آیا ترک فعل را می‌توان به عنوان عنصر مادی جرم قتل محسوب داشت و در صورت امکان با چه شرایطی؟ برای بررسی امکان ارتکاب قتل از طریق ترک فعل که با روشی توصیفی تحلیلی انجام گرفت، پس از بررسی مصادیق ترک فعل، به تقسیم ترک فعل‌ها به ۳ دسته ترک فعل مسبوق به فعل، ترک فعل صرف و ترک فعل مسبوق به وظیفه اقدام پرداخته و این نتیجه حاصل گردید که نوع اول، در حقیقت فعل بوده و احکام فعل بر آن مترتب است. همچنین بر ترک فعل‌های صرف که منجر به نتیجه (مرگ) نمی‌گردند، مسؤولیت کیفری تعزیر را براساس موازین فقهی و ماده واحده مصوب سال ۱۳۵۴ مترتب دانسته و ترک فعل نوع آخر را که محل بحث ما است، موجب ضمان کیفری (قصاص و دیه) محسوب داشتیم.

همچنین شرایط ارتکاب قتل از طریق ترک فعل را بررسی نموده و این نتیجه حاصل گردید که پس از احراز تکلیف که شامل مبانی فقهی (کتاب، ادله روایی و مصادیق فقهی موجب ضمان) و همچنین مبدأ قانونی و قراردادی (ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲) می‌شود و همچنین پس از بررسی توانایی انجام اقدام در فرد و رابطه سببیت عرفی بین ترک فعل و نتیجه حاصله، ارتکاب قتل با عنصر مادی ترک فعل همانند عنصر فعل به سه دسته عمد، شبه عمد و خطایی تقسیم می‌گردد.

واژگان کلیدی: قتل، ترک فعل، وظیفه اقدام، توانایی اقدام، رابطه سببیت.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
طرح تحقیق.....	۳
۱- تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق.....	۵
۲- سابقه تحقیق.....	۷
۳- فرضیه‌های تحقیق.....	۸
۴- روش تحقیق.....	۹
فصل اول: کلیات تحقیق.....	۱۱
۱-۱- تعریف قتل و اقسام آن.....	۱۳
۱-۱-۱- واژه‌شناخت قتل.....	۱۳
۱-۱-۱-۱- معنای لغوی قتل.....	۱۳
۱-۱-۱-۲- معنای اصطلاحی قتل (تعریف فقها و حقوقدانان).....	۱۴
۱-۱-۱-۳- تعریف قانون.....	۱۵
۱-۱-۱-۴- نتیجه‌گیری از تعاریف.....	۱۶
۲-۱-۱- اقسام قتل.....	۱۷
۱-۲-۱-۱- انواع قتل به لحاظ عنصر معنوی (روانی).....	۱۷
۲-۲-۱-۱- انواع قتل به لحاظ عنصر مادی.....	۱۹
۱-۲-۲-۱-۱- جرم قتل به صورت فعل.....	۲۰
۲-۲-۲-۱-۱- جرم قتل به صورت ترک فعل (سلبی).....	۲۱

- ۲-۱ رابطه سببیت ۲۲
- ۳-۱ ضمان ۲۳
- ۱-۳-۱ مسؤولیت مدنی شخص تارک ۲۴
- ۲-۳-۱ مسؤولیت کیفری شخص تارک ۲۶
- ۱-۲-۳-۱ جرایم ترک فعل واقعی ۲۷
- ۲-۲-۳-۱ جرایم فعلی از طریق ترک فعل ۲۸
- ۳-۲-۳-۱ تعزیر مترتب بر ترک افعال واجب ۲۹
- ۴-۱ دستاورد ۳۲
- فصل دوم: مخالفان و موافقان با مسؤولیت کیفری تارک فعل ۳۳
- ۱-۲ مخالفان با مسؤولیت کیفری تارک ۳۵
- ۱-۱-۲ اقوال مخالفان با مسؤولیت کیفری تارک فعل ۳۶
- ۲-۱-۲ ادله مخالفان ۳۸
- ۱-۲-۱-۲ تزلزل رابطه استناد و سببیت ۳۸
- ۲-۲-۱-۲ استناد به اصالة البراءة ۳۹
- ۳-۱-۲ مصادیق مخالفان ۴۰
- ۱-۳-۱-۲ ترک إطعام شخص گرسنه ۴۰
- ۲-۳-۱-۲ ترک انداختن کالا در دریا (در کشتی در حال غرق) ۴۶
- ۳-۳-۱-۲ ترک تخریب یا تعمیر دیوار مائل ۴۸
- ۴-۳-۱-۲ ترک إتقاذ غریق و إطفاء حریق ۴۸
- ۵-۳-۱-۲ ترک فعل طیب ۴۹

- ۴۹.....۱-۳-۶ ترک مداوا بعد از جرح یا حریق.
- ۵۱.....۲-۲ موافقان با مسئولیت کیفری تارک.
- ۵۱.....۱-۲-۲ قول موافقان.....
- ۵۳.....۲-۲-۲ ردّ دلایل مخالفان.....
- ۵۴.....۱-۲-۲-۲ نقد نظریه تزلزل رابطه استناد.....
- ۵۶.....۲-۲-۲-۲ نقد استناد به اصالة البراءة.....
- ۵۸.....۳-۲-۲ تحلیل مصادیق مخالفان.....
- ۵۹.....۱-۳-۲-۲ ترک فعل مسبوق به فعل.....
- ۶۲.....۲-۳-۲-۲ ترک فعل صرف.....
- ۶۷.....۳-۳-۲-۲ ترک فعل مسبوق به وظیفه اقدام.....
- ۷۰.....۳-۲ دستاورد.....
- ۷۱.....فصل سوم: ترک فعل موجب مسئولیت کیفری.....
- ۷۳.....۱-۳ شرایط مسئولیت تارک فعل در جرم قتل.....
- ۷۴.....۱-۱-۳ وظیفه اقدام.....
- ۷۴.....۱-۱-۱-۳ مبانی فقهی وظیفه اقدام.....
- ۷۴.....۱-۱-۱-۱-۳ کتاب.....
- ۷۴.....۲-۱-۱-۱-۳ ادله روایی.....
- ۷۴.....۱-۲-۱-۱-۱-۳ روایت اول.....
- ۷۶.....۲-۲-۱-۱-۱-۳ روایت دوم.....
- ۷۹.....۳-۱-۱-۱-۳ قواعد فقهی.....

- ۷۹.....۱-۱-۱-۱-۳ قاعده لاضرر.....
- ۸۰.....۲-۳-۱-۱-۱-۳ قاعده غرور.....
- ۸۰.....۴-۱-۱-۱-۳ نظر مختار.....
- ۸۲.....۲-۱-۱-۳ تکلیف قانونی یا مبتنی بر قرارداد.....
- ۸۳.....۳-۱-۱-۳ تکلیف براساس عرف.....
- ۸۳.....۴-۱-۱-۳ نظر مختار.....
- ۸۴.....۲-۱-۳ رابطه سببیت.....
- ۸۷.....۱-۲-۱-۳ سببیت عرفی.....
- ۸۸.....۲-۲-۱-۳ سببیت معنوی.....
- ۸۹.....۳-۲-۱-۳ جایگاه تقصیر و تعدی در احراز سببیت.....
- ۹۰.....۳-۱-۳ توانایی انجام اقدام.....
- ۹۲.....۲-۳ چگونگی مسؤولیت تارک براساس عنصر روانی.....
- ۹۴.....۳-۳ مصادیق ترک فعل موجب مسؤولیت.....
- ۹۵.....۱-۳-۳ ضمان مربی شنا.....
- ۹۸.....۲-۳-۳ ضمان مالک حیوان.....
- ۹۹.....۳-۳-۳ ضمان مالک دیوار مائل.....
- ۱۰۱.....۴-۳-۳ ضمان تارک نجات خود از آتش و آب و امثال آن.....
- ۱۰۳.....۵-۳-۳ ضمان سایر تارکین و ظایف قانونی یا قراردادی.....
- ۱۰۵.....۴-۳ دستاورد.....
- ۱۰۷.....نتیجه‌گیری و جمع‌بندی.....

حفظ حیات و جان انسان‌ها از اهمیت و ارزش والایی برخوردار است تا جایی که از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین جرایم، سلب حیات و گرفتن جان خود و دیگران شمرده شده است. در نکوهش سلب حیات از دیگران و گریز از زندگی توسط خود شخص، می‌توان به آیات ۲۹ و ۳۰ سوره نساء اشاره نمود که خداوند آتش جهنم را جزای این عمل دانسته است «وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا * وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَ ظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا وَ كَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا» و در ادامه نیز در آیه ۳۲ سوره مائده «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَ مَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» قتل یک انسان را گویی قتل تمام انسان‌ها شمرده و در مقابل حفظ حیات یک فرد را مثل احیاء تمام انسان‌ها محسوب داشته است.

حال در نکوهش و نهایتاً ضمان ناشی از قتل و گرفتن جان خود و دیگران شک و ابهامی وجود ندارد، همچنین در این موضوع که حفظ حیات دیگران و نجات آنان در مواقع خطر مخصوصاً خطرات جانی واجب است نیز تردیدی نیست، اما نکته قابل تأمل و بررسی این که قتل عموماً از طریق ارتکاب فعلی مثبت صورت می‌گیرد. حال این فعل مثبت یا اصابتی است همانند سم دادن، چاقو زدن و از این قبیل افعال و یا به صورت غیر اصابتی مثل ترساندن دیگران در شبی ظلمانی و یا فریاد زدن و امثال ذلک صورت می‌گیرد. ولیکن آنچه ما را به انجام این تحقیق ترغیب نمود، موضوع امکان و عدم امکان احراز جرم قتل از طریق ترک فعل و یا فعل منفی و سلبی بود که البته تا قبل از تصویب و نهایی شدن قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ از مسائل چالش برانگیز در فقه امامیه و حقوق کیفری ایران بوده است و حتی در سایر کشورها نیز همچنان مطرح است.

اما آنچه که در این قانون تصویب گردید و خلأ موجود در قانون قبلی (مصوب ۱۳۷۰) را پر نمود، اختصاص ماده‌ای در باب قصاص به ترک فعل به عنوان عنصر مادی جرم قتل است. در متون فقهی امامیه این مسأله پیشینه واضحی ندارد و به جز تعداد معدودی از فقها، سایرین به آن در باب قتل اشاره مستقیمی نفرموده‌اند و تنها مصادیقی را در فقه می‌توان یافت که در اثبات ترک فعل به عنوان عنصر مادی قتل به آنان استناد گردیده است. علمای حقوق نیز در این خصوص هرکدام با ادله خاص خود نظری را بیان داشته بودند و اختلاف در محاکم قضایی، باعث گردیده بود که دست جانیان و بزه‌کاران در سوء استفاده از این خلأ قانونی باز بماند.

پایان نامه پیش رو، به بررسی جایگاه ترک فعل در قتل پرداخته و با بررسی نظر فقهای امامیه و گاه نظر

برخی فقهای اهل تسنن و همچنین با بررسی دقیق اختلافات موجود بین حقوقدانان در این مسأله، در راستای اثبات ترک فعل به عنوان عنصر مادی جرم قتل در سه فصل تدوین گردیده است.

در فصل نخست آن، کلیات بحث قتل و اقسام آن براساس عناصر مادی و معنوی بیان گردیده و در آخر فصل، ضمان شخص تارک شامل مسؤولیت مدنی و کیفری وی مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم آن به بحث در پیرامون اختلاف نظرات در منابع فقهی و همچنین حقوقی پرداخته شده، به این صورت که ابتدا نظر مخالفان و ادله و مصادیق مورد استناد آنان مورد بررسی قرار گرفته و سپس ضمن بیان نظر موافقان با ضمان تارک، به ردّ ادله و مصادیق مخالفان پرداختیم. فصل سوم نیز شرایطی را که قانون، منابع فقهی و حقوقی بالاتفاق در ترک فعل موجب قتل شرط دانسته‌اند، بررسی کرده و در قسمت پایانی فصل سوم مصادیقی از ترک فعل که منجر به نتیجه گردیده‌اند و شرایط مسؤولیت‌آور بودن را دارا بوده‌اند، بیان گردیده است.